

הרב הלל בן שלמה

ציץ כהלכתו – תגובה לשני המאמרים שהתפרסמו במעלין בקודש ט"ז

בגיליון הקודם התפרסמו שני מאמרים העוסקים בנושא חקיקת האותיות 'קדש לה' בציץ, ואפשרות תיקונו כאשר הוא נעשה שלא כהלכה ('פיתוחי חותם' מאת חברי הרב איתי אליצור ו'חקיקת האותיות בציץ' מאת החתום מעלה). לכתחילה אין ספק שאותיות אלו צריכות להיות חקוקות בציץ, אולם הנידון שלפנינו הוא בדיעבד, כאשר הציץ נעשה שלא כהלכתו.

בהקדמת המערכת נאמר שמסקנתי דומה למסקנתו של הרב איתי אליצור באשר לחובת חקיקת האותיות, אך מנימוקים אחרים. ברם, למרות הקרבה בין שני המאמרים, ישנו מרחק רב בין הדעות בכל הנוגע להשלכות ההלכתיות, כפי שיבואר. בנוסף, לצערי נפלו מספר שיבושים במאמרי כפי שנתפרסם, וברצוני להבהיר כמה נקודות.

א. האם ניתן לתקן ציץ שנעשה שלא כהלכתו?

עצם העיסוק בשאלה של תיקון הציץ מעלה שאלה: האם בכלל יש מקום לתיקון כלים במקדש? אחד הכללים הנוהגים במקדש הוא "אין עניות במקום עשירות". מסיבה זו לא מתקנים כלים שנפגמו, אלא משתמשים רק בכלים חדשים.¹ אמנם מצאנו בגמרא שהיו כלים שנזקקו לבצע בהם תיקונים, אך יש לנהוג כך רק בדיעבד, כשאינן אפשרות עדיפה.²

לענייננו, במקרה שקיים ציץ כשר ומהודר ללא צד של פקפוק, אין ספק שיהיה עדיף להשתמש בו ולא בציץ שנעשו תקלות בדרך הכנתו. אולם, במצב שבו

1 זבחים פח ע"א וע"ב.

2 ערכין י ע"ב. וראה שיטה מקובצת שם אות יב בשם הרא"ש, וראה בתוספות שבועות יא ע"א ד"ה מכל.

האפשרויות העומדות לרשותנו מוגבלות, עלינו לסקור את הפתרונות האפשריים ולבחון את מידת התאמתם לדרישות ההלכה.

ב. האם ציץ יכול להיות כשר ללא הכיתוב "קדש להשם"?

בתקופת בית המקדש השני נעשו דברים רבים במקדש בדוחק ומתוך עניות, מתוך תקווה שיוכלו בעתיד לשנות את הדברים.³ בין השאר אנו מוצאים דעת ראשונים, שלפיה לא חקקו על אבני החושן את שמות השבטים כיוון שלא יכלו לעשות זאת בהעדר השמיר.⁴ לגבי הכתב שעל גבי הציץ לא מצאנו אמירה מפורשת שלפיה הכתב מעכב, ואולי ניתן מסברא לומר שדינו של כתב זה כדין אבני החושן, אולם אין ראיה מוחלטת לדבר.

בניגוד לשאר בגדי הכהונה הציץ מוגדר כתכשיט (ראה שבת סג ע"ב וסוכה ה ע"א), ויש הכותבים כי כל מהותו של שם ה' שעל הציץ היא לשם נוי קדושה.⁵ בדברי האחרונים מצאנו מי שסובר לגבי פעמוני המעיל ורימוניו כי המעיל כשר בלעדיהם.⁶

מכל מקום, מדברי הרמב"ם (כלי המקדש פ"ט ה"א), "ואם כתבו בשיטה אחת כשר", משמע שאם לא נכתב דבר יהיה הציץ פסול.

ג. האמנם הדבקת אותיות אינה נחשבת לכתיבה?

הרב איתי אליצור טוען במאמרו כי אין כל אפשרות לתקן ציץ שאותיותיו הולחמו מבחוץ, הואיל ובציץ יש צורך בכתיבה, והדבקת אותיות אינה נחשבת כתיבה. לדבריו, טעם זה "היה ברור ופשוט לראשונים", ועל כן אף אחד מהם לא העלה את האפשרות של כתיבה בציץ על ידי אותיות המחוברות מבחוץ.

3 ראה בהרחבה בעניין זה בשו"ת התעוררות תשובה סימן רפב.

4 מאירי קידושין לא ע"א; אמנם, דברים אלו מנוגדים לתוספתא במנחות פ"ו ה"ו, האומרת כי הכתב שעל גבי האבנים מעכב.

5 ראה ערוך לנר סוכה ה ע"א.

6 צפנת פענח תניינא סז, ד ובשו"ת סימן קנה.

הרב אליצור נסמך על דברי רש"י בגיטין (כ ע"א, ד"ה אנדוכתרי), כי אותיות הרקומות בחוט אינן כתב. אולם רש"י עצמו שם מסביר שטעם הדבר הוא "לפי שאינו כתוב וקבוע", ומשמע שאם מדובר בחיבור קבוע, כמו באותיות מודבקות, הרי הדבר נחשב לכתב. וכך כתב בשו"ת משאת בנימין (סימן צט) ביחס לדברים אלו של רש"י: "הא אם היה כתוב ודבוק הוה כתב מעליא".

הסיבה שהראשונים לא הציעו להדביק אותיות או לחברן בדרך אחרת היא שונה: התורה ציוותה שהאותיות ייעשו "פיתוחי חותם" (שמות כ"ו, לו), ומשמעות הדבר שייחקקו, ולא ייכתבו בצורה אחרת (וראה סוטה מח ע"ב).

בהמשך מביא הרב אליצור ראיות מדברי אחרונים בהלכות שבת,⁷ לפיהם הדבקת אותיות אינה נחשבת לכתובה, בניגוד לדעת המגן אברהם (או"ח שמ סק"י). אולם, מעיון בדברי האחרונים שאליהם הוא מתייחס מתברר שהם עוסקים דווקא באותיות שכבר היו מוכנות לפני השבת, ועל כן המדביקן בשבת אינו מחדש כל כתיבה. ברם, אם האדם יוצר את האותיות בשבת עצמה ומדביקן, אין כל ספק שאחרונים אלו יודו שהוא מתחייב בדבר.

ד. ההבדל בין כתיבה על גבי הציץ לכתיבת סת"ם

על פי המתבאר בגיליון הקודם, מסקנת הסוגיות והראשונים היא שכתב עליון השונה מהכתב שתחתיו נחשב לכתב מן התורה (פרט לגיטין, בהם יש ספק). לפיכך, אף לעניין הציץ – חקיקה השונה מהכתב שעל גבה, וניכרת מבחוק, תיחשב לכתובה.

אמנם בעניין כתיבת סת"ם יש מהפוסקים הנסמכים על שיטת רש"י בגיטין (יט ע"א), לפיה כתיבה מסוג אחר על גבי הכתב הראשון דינה ספק לא רק לגיטין אלא אף לשבת;⁸ אולם גם בהלכות סת"ם יש מי שנוטה להקל בדבר,⁹ ואף אם להלכה לא

7 נשמת אדם; היכל יצחק; אגרות משה. ראה במאמרו את המקורות המדויקים.

8 חת"ם סופר יו"ד סימן רנו, מביאים דבריו הפתחי תשובה יו"ד רעא סק"ח והביאור הלכה או"ח לב, ג ד"ה הרי וד"ה עפרות.

9 פרי מגדים סי' לב מש"ז סקט"ו.

נוקטים כמותו, נראה שמדובר בדין ייחודי להלכות סת"ם, שם יש סברה נוספת להחמיר שכן הכתב התחתון מהווה חציצה בין הקלף לדיו.¹⁰

גם מהחומרה בענייני גיטין אין ללמוד לענייננו. דיני הכתיבה בגט, אף אם הם מדרבנן בלבד, יכולים להשליך על כשרות הגט, הואיל ו"כל המקדש אדעתא דרבנן מקדש", ומספר פעמים אומרת הגמרא לגבי גט שניתן שלא כדין "אפקעינהו רבנן לקידושין מינייהו" (ראה לדוגמא גיטין לג ע"א). אף בעניין כתיבה עליונה השונה מהכתיבה שתחתיה, פשוטות הדברים היא שאף שמחמירים בדבר – אין כאן אלא ספק האם זהו גט,¹¹ אך אין זו קביעה מוחלטת שהכתיבה אינה כתיבה.

על כל פנים, בניגוד לגיטין, בכתיבה שעל הציץ לא מצאנו כל הגבלת חכמים היכולה לגרום פסול לחקיקה קיימת.

ה. תיקון שם ה' הנכתב שלא כדין

עניין נוסף שיש לבחון בנידון שלפנינו הוא אם קיים חשש של מחיקת שם ה' בשעת תיקון הציץ. הבית יוסף כותב בשם ר"י אסכנדרני שאף מחיקת שם ה' הנעשית לצורך תיקונו אסורה;¹² אולם אף לשיטתו הדבר מותר במקרה שאין אפשרות לחדש את העבודה ללא תיקון זה, כמו באבני המזבח ששיקצו היוונים (ע"ז נב ע"ב).

ייתכן לומר שגם במקרה שלפנינו, אם העדר הציץ הכשר מעכב את חידוש העבודה אין לנו לחשוש לאיסור מחיקה (אמנם, ניתן לחלק בין המזבח, שאין כל אפשרות לחידוש העבודה בלעדיו ואין אפשרות לבנותו במקום אחר, לבין הציץ, שניתן לגונזו ולהכין אחר במקומו).

רבים מהפוסקים חולקים על ר"י אסכנדרני, ונוקטים כי אין כל איסור בדבר כל עוד המחיקה נעשית לצורך תיקון, ורק דרך השחתה אסור;¹³ אולם מדברי הרמב"ם

10 דעת קדושים ומקדש מעט א"ח לב שם.

11 מאירי גיטין יט ע"א; בית יוסף אבן העזר קל.

12 יו"ד סוף סימן רעו.

13 רדב"ז חלק ב סימן תקצו; חתם סופר חלק ו סימן ח; עין יצחק א א"ח ו-ז; נודע ביהודה

תניינא יו"ד קפא – ולא כנכתב בשמו בגיליון הקודם.

(יסודי התורה פ"ו ה"א) נראה להבין כי איבוד שם ה' אסור אף שלא בדרך השחתה,¹⁴ ועל כן נראה שאין להקל בדבר.

כאמור, הדרך להכשיר ציץ שאותיותיו נכתבו שלא כדין היא באמצעות חקיקה חדשה מאחורי הכתיבה הקיימת, באופן שהחקיקה תהיה ניכרת. נראה שהחקיקה שיש לבצעה צריכה להיות כמסגרת סביב האותיות הראשונות. יש לדמות מקרה זה לכתיבה של שם ה' בצבע אחד, שמסביבו מסגרת בצבע אחר. במקרה כזה שני השמות נחשבים שם ה', ואסור מן התורה למחוק כל אחד מהם.

ו. סדר המילים "קדש לה"

על הציץ צריך לפתח את המילים "קדש לה" (שמות כ"ח, לו), ונאמרו בזה שיטות שונות. על פי הבבלי בשבת (סג ע"ב) ובסוכה (ה ע"א), והירושלמי ביומא (פ"ד ה"א) ובמגילה (יב ע"ב), יש לכתוב "קודש ל" בשורה התחתונה, ושם ה' מלמעלה.¹⁵

הרב אליצור במאמרו נותן משקל רב לדעותיהם של התוספות (בשבת שם, ד"ה "וכתוב שם") והרמב"ם, אולם לענ"ד בבואנו להכריע להלכה, ישנן ראיות כבדות משקל כנגד שיטות אלו, ויש להעדיף אפשרויות אחרות, כפי שיבואר.

רבי אלעזר ברבי יוסי (בשבת ובסוכה שם) מספר כי ראה את הציץ ברומי, והמילים היו כתובות בשורה אחת – ויש מקום רב להכריע להלכה כדעתו, הואיל וזו עדות ראייה (אם כי ראה דברי המאירי בשבת שם). גם הרמב"ם (כלי המקדש פ"ט ה"א), הפוסק שיש לכתוב את הציץ בשתי שורות (כדעת חכמים), מציין כי לפעמים היו כותבים אותו בשורה אחת.

בעל אור החיים כותב כי בכל מציאות שבה ייכתבו מילים אלו הציץ כשר,¹⁶ ובחתם סופר הביא כי בבית שני כתבו בשורה אחת, בניגוד לבית ראשון, אז היו המילים כתובות בשתי שורות.¹⁷

14 ראה בשו"ת דעת כהן סימן קעה.

15 בזוהר פרשת פנחס (דף רג) נאמר כי על הציץ נכתב שם בן מ"ב אותיות, אך נראה שאין להבין את דבריו כפשוטם להלכה.

16 בפירושו לתורה (שמות כ"ח, לו), ובספרו ראשון לציון על סוכה ה ע"א.

17 הובאו דבריו בחידושיו לשבת סג ע"ב.

גם אם נחליט לפסוק כדעת חכמים, שיש לכתוב בשתי שורות, הרי שפשט הדברים הוא שהמילים נכתבו זו על גבי זו, כפי שכותבים הר"ן והריטב"א, וכך הם פשטות דברי רש"י והרמב"ם.

על דברי התוספות, שיש להקפיד על דרך הקריאה והכתיבה, ועל כן האותיות "קדש ל" צריכות להיות בתחילת השורה, כבר העירו הראשונים כי השם נכתב על גבי הציץ לא לשם קריאה. כמו כן, לשון "מלך היושב על גבי קתדרין שלו" המוזכרת בירושלמי ביומא אינה מתיישבת עם שיטת התוספות.

בנוסף, דעת הרמב"ם שהאות ל' צריכה להיות מחוברת עם השם מנוגדת לדברי הירושלמי במגילה, הלומד מהציץ שאות הקודמת לשם אינה נחשבת לחלק ממנו, והיא חול וניתן למוחקה. דברי הרמב"ם גם מנוגדים לגרסאות הגמרא בבבלי כפי שהן מופיעות לפנינו, וגם כל הראשונים הנזכרים לא הבינו כמותו.

להלן טבלת השיטות שנאמרו בעניין זה. מהסיבות הנזכרות, למרות שהציץ כשר להלכה בכל אופן, כמבואר, נראה כי שתי האפשרויות הראשונות בטבלה זו (או לחילופין אפשרות מס' 6, כדעת האדר"ת בקובץ נטעי נעמנים, וכפי שעשו במכון המקדש), הן העדיפות:

השיטה
קדש להשם
השם קדש ל
השם קדש ל
השם קדש ל
להשם קדש
קדש ל השם

בעל השיטה

רבי אלעזר ברבי יוסי	1
ר"ן וריטב"א	2
תוספות	3
רשב"א	4
רמב"ם	5
אדר"ת	6